

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА В ДЖЕРЕЛАХ, ІСТОРІОГРАФІЇ, КУЛЬТУРНО-ДУХОВНОМУ ЖИТТІ Й ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

УДК 94 (477.8) : 930.25

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ, Любов СОЛОВКА

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ЗУНР У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто основні види джерел з історії Західно-Української Народної Республіки, які зберігаються в Державному архіві Івано-Франківської області. Автори констатують, що документи архіву висвітлюють історію українського національного руху доби ЗУНР у всіх його різноманітних аспектах і проявах. Матеріал колекції, які походять безпосередньо з органів та установ ЗУНР, суттєво доповнюють документи фондів повітових старост, органів судочинства, поліції, освітніх установ тощо. Важливий пласт інформації міститься також у документах, які виходять за межі хронологічних рамок існування ЗУНР (1918–1923) і відображають збереження історичної пам'яті про події визвольної боротьби та її роль у суспільно-політичних процесах у Галичині в міжвоєнний період.

Ключові слова: ЗУНР, джерела, Державний архів Івано-Франківської області.

У справі збереження цінних писемних пам'яток нашого історичного минулого помітне місце, поряд із центральними, посідають обласні державні архіви. Серед них і Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), у якому лише документи дорадянського часу представлені в близько 600 фондах, а загалом у його сховищі налічується майже 3,5 тис. фондів і понад 650 тис. одиниць зберігання (архівних справ). Значна частина з них тією чи іншою мірою стосується історії визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр., зокрема Західно-Української Народної Республіки. Ці документи, хоч і відомі науковцям, усе ще недостатньо використані в конкретно-історичних дослідженнях або ж очікують на нове прочитання в контексті сучасних підходів до вивчення й висвітлення подій минулого.

Джерельна база дослідження історії ЗУНР і раніше була предметом ґрунтовного вивчення та висвітлення в низці наукових публікацій. Вагомий внесок у виявлення й джерелознавчий аналіз пам'яток з історичного минулого подій Української революції на західноукраїнських землях зробили О.Карпенко, В.Великочий, Т.Галицька-Дідух, М.Кугутяк, М.Литвин, І.Монолатій, Б.Савчук, О.Павлишин і багато інших сучасних вітчизняних дослідників¹.

Над цією тематикою працювали й безпосередньо архівісти Держархіву Івано-Франківської обл. Вони допомагали науковцям у виявленні матеріалів до таких унікальних і вагомих ілюстрованих видань, як “Прикарпаття: спадщина віків”², “Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія”³ та ін. Колишній директор архіву Катерина Мицан була членом редколегій цих видань. Безперечно, що світлини з фондів архіву стали їхньою окрасою. Разом із професором Олександром Карпенком Катерина Мицан є співупорядником 5-томного збірника “Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали”⁴ – унікального у світовій історичній науці видання, яке через призму документів і матеріалів висвітлює історію держави від моменту виникнення до кінця існування. У цьому збірнику документів з історії ЗУНР були опубліковані окремі матеріали з фондів бібліотеки Держархіву Івано-Франківської обл.

Частково на основі документів архіву велася підготовка до публікації одного з томів видання “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали”. Зокрема, перший розділ, книги 1 першого тому висвітлює в документах національ-

но-політичну боротьбу та духовно-культурну опозицію населення Прикарпаття польській окупації (19 липня 1919 р. – 15 березня 1923 р.). Розділ містить матеріали, які охоплюють події від моменту окупації території ЗУНР польськими військами до дня ухвалення Радою амбасадорів рішення про передання Галичини Польщі⁵. Із 235 документів, опублікованих у томі, який включає матеріали за 1919–1929 рр., 105 зібрані в першому розділі. Чимало із них – це матеріали із часописів фонду науково-довідкової бібліотеки архіву. Серед архівних документів переважають виявлені й опрацьовані, передусім, професором Миколою Кугутяком документи з фонду 2 (опис 1): звіти, інформації органів влади й поліції про загрозу збройного виступу українського населення на Прикарпатті проти польської окупації, антиурядові настрої, антипольські виступи, страйки, масовий опір і бойкот переписів населення, виборів до польського парламенту 1922 р., мобілізаційних рекрутських наборів до польської армії, польських шкіл, про розміщення польських військових частин і збільшення чисельності поліції. Серед матеріалів фондів польських окупаційних органів влади виявлені й опубліковані в збірнику т. зв. Конфіскати – проекти резолюцій, які схвалювалися на народних зборах (вічах), з вимогою визнання Галичини незалежною українською державою та текст присяги членів УВО.

Однак, слід зауважити, що в процесі кропіткої роботи над укладанням нового Путівника Держархіву Івано-Франківської обл.⁶ й анованого реєстру описів⁷ були виявлені нові джерела з історії ЗУНР і вдосконалені наявні фонди. Тому з'явилася можливість узагальнення всього відомого сьогодні комплексу джерел з історії ЗУНР у фондах архіву, що й стало метою нашої статті.

Перш за все увагу дослідників привертають документи окремих фондів періоду ЗУНР, які відклалися безпосередньо в результаті діяльності органів й установ республіки. Зокрема, в архіві є фонд військової інституції – найвищого командного органу Галицької армії (із 17 листопада 1919 р. – Українська галицька армія (УГА) – “Начальна Команда Української Галицької Армії”⁸ (ф. 606, 15 од. зб., 1919–1920 рр. Опис. Укр. мова.). Начальна команда була створена в листопаді 1918 р. і складалася з двох основних відділів: оперативного, що керував бойовими діями, та організаційно-матеріального, в обов'язок якого входила організація роботи допоміжних служб з матеріально-технічного забезпечення армії⁹. Цікаво, що документи надійшли до Держархіву Івано-Франківської обл. в 1959–1960 рр. з держархівів Волинської та Херсонської областей. Фонд складають фінансово-господарські документи (накази, звіти, дані про грошові виплати, видачу обмундирування, забезпечення продовольством і витрати коштів на його закупівлю, продовольчі листки, довідки, службові листки та інші матеріали, окремі з яких містять списки й біографічні дані про військовослужбовців підрозділів УГА): Начальної команди Галицької армії, II Галицького корпусу (1-го Станіславського куреня III сотні Ліквідатури III бригади та ін.), Команди 4 бригади, сотень, куренів, булавної сотні та команди відділу польової жандармерії при 1-му Галицькому корпусі, Команди Етапу армії (збірної старшин, підстаршин і стрільців К.Е.Г.А., Ліквідатури при К.Е.Г.А., скарбниці тощо), 5 Етапної стаційної Команди ГА, Іntenдатури ГА (відділу викупу й позик та ін.), військових і польових лічниць, запасної сотні залізничного куреня, армійської артилерійської майстерні, операційних кас, скарбниць, складів тощо.

Крім цього, в архіві є фонд “Управління коменданта Армії УНР, м. Станіслав – Бучач – Кам'янець-Подільський”¹⁰ (Управління Коменданта Дієвої Армії У.Н.Р.)” (ф. 600, 3 од. зб., 1919–1920 рр.). Комендатура, як підрозділ створеної в добу визвольних змагань 1917–1921 рр. Армії УНР, діяла згідно з її наказом Ч.121 від 1920 р.¹¹ У період, за яким зберігаються документи у фонді, армії Польщі й УНР, відповідно до Військової конвенції від 24 квітня 1920 р., проводили спільні воєнні дії проти більшовиків під загальним польським командуванням, але після важких боїв українське військо відійшло на захід і перейшло р. Збруч¹². На зберігання до архіву документи надійшли в 1956 р. Фонд перебував на тасмному зберіганні, розсекречений у 1994 р.

Фонд містить: накази Управління коменданта Станіслава за вересень 1920 р. із судових, фінансово-господарських питань та особового складу; накази Управління коменданта Бучача (26.09.1920) і Кам'янець-Подільського (02.10 – 16.11.1920) з питань фінансово-матеріального забезпечення; вирок Військового Надзвичайного суду від 12 вересня 1920 р. про засудження

сотника Л.Нешадіменка, обвинуваченого в замаху на вбивство начальника Запорізької дивізії підполковника Мельника та полковника Яшниченка; маршрутні листи, видані Збірною Станицею Української Народної Армії у Відні, для супроводження груп військовополонених з Італії та Сербії, які поверталися маршрутом Відень – Будапешт – Лавочне – Станіславів на батьківщину (19.02 – 11.04.1919).

Ще один окремих фонд періоду ЗУНР у Держархіві Івано-Франківської обл. стосується шкільництва. Це – “Колекція документів з історії освіти періоду ЗУНР” (ф. 632, 4 од. зб., 1919–1922 рр.). Вона створена в архіві 1994 р. і містить документи з історії освіти періоду ЗУНР, виявлені при переміщенні справ. У фонді зберігаються матеріали Державного секретаріату освіти й віросповідань, який із січня 1919 р. очолював Агенор Артимович¹³. Наявність цього фонду в архіві зумовлена, на нашу думку, тим, що уряд ЗУНР – Державний секретаріат – з 1 січня до 25 травня 1919 р. перебував у Станіславі¹⁴.

Його документи відтворюють спільну державотворчу діяльність у галузі шкільництва органів влади ЗУНР й УНР після Злуки 22 січня 1919 р.

Фонд включає:

- інструкцію Міністерства народної освіти УНР від 1 квітня 1919 р. до закону про управління освітою в Українській Народній Республіці;
- листування Державного секретаріату освіти й віросповідань ЗО УНР з повітовим шкільним комісаріатом у Самборі, учителем М.Смиком з питань оплати праці;
- автограф видатного мовознавця, державного секретаря освіти й віросповідань ЗО УНР Агенора Артимовича;
- відомості на виплату зарплати службовцям Лятичівської дівочої вищої початкової школи за січень – жовтень 1920 р.;
- лист міністра віросповідань уряду УНР в екзилі від 22 травня 1922 р., адресований греко-католицькому парафіяльному управлінню в Жидятичах, подяку за матеріальну допомогу дітям українських емігрантів.

В останньому документі науковий працівник архіву Л.Соловка виявила автограф й особисту печатку міністра віросповідань УНР професора Івана Огієнка (митрополита Іларіона).

Крім названого вище окремого фонду, документи з історії шкільництва, створені в період ЗУНР, відклалися також у фондах повітових шкільних рад¹⁵. Пов’язано це з тим, що формування цих фондів, хоч і мало місце в радянський час, було здійснене не за періодами окупацій, а за родом діяльності фондоутворювачів. Тому ці фонди включають документи повітових шкільних рад, які діяли в австрійській, польській періоди та в часи ЗУНР. У період ЗУНР, як відомо, на основі закону від 19 лютого 1919 р. приватні українські школи було удержавлено, а вчителі стали державними урядниками. Згідно з розпорядженням від 22 лютого 1919 р., приватні школи могли продовжувати діяльність, якщо керівники й вчителі були громадянами УНР і дали письмове підтвердження про виконання її державних законів і розпоряджень; у неукраїнських школах українська мова була обов’язковим предметом¹⁶. Тому більшість виявлених документів із питань шкільництва періоду ЗУНР стосується складання вчителями присяги.

Зокрема, у ф. 270 “Станіславська повітова шкільна рада, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства” виявлено як “Обіжник Державного секретаріату ЗУНР” (14.01.1919), так й іменний список учителів, які склали присягу ЗУНР, і список учителів, звільнених від виконання військової повинності (січень-лютий 1919 р.), а також автограф Агенора Артимовича.

Фонд 273 “Богородчанська повітова шкільна рада, м. Богородчани Богородчанського повіту Станіславського воєводства” містить: документи Державного секретаріату освіти й віросповідань уряду ЗУНР: обіжники (від 13 і 23 січня, 26 лютого 1919 р.) про організацію роботи та контроль за діяльністю навчальних закладів; розпорядження (від 21 січня 1919 р.) з питань змін у галузі шкільництва, державної мови, мови викладання, діяльності й особового складу шкіл та ін.; “Вісник Державного секретаріату освіти й віросповідань” (Станіславів, 1 травня 1919 р.); розпорядження повітової шкільної ради в Богородчанах від 30 січня 1919 р. щодо виконання дирекціями шкіл повіту розпоряджень Державного секретаріату освіти й віроспові-

дань уряду ЗУНР; автограф Агенора Артимоновича; обіжник Державного секретаріату внутрішніх справ уряду ЗУНР та інструкцію про створення і діяльність повітових, сільських, містечкових та міських харчових управ від 18 січня 1919 р.

У ф. 271 “Рогатинська повітова шкільна рада, м. Рогатин Рогатинського повіту Станіславського воєводства”: протоколи засідань комісії Рогатинської повітової шкільної ради з розгляду питання складання вчителями присяги на вірність ЗУНР (списки вчителів, які склали присягу 1919).

Фонди окремих навчальних закладів також містять документи цієї доби. Зокрема, у фонді 292 “І-а державна гімназія ім. М.Романовського у м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства”, який загалом включає 280 од. зб. за 1785–1938 рр., виявлені й документи з історії шкільництва періоду ЗУНР: розпорядження, листування Української Національної повітової Ради та Команди м. Станиславова з питань шкільництва, організацію в школах з 18 листопада 1918 р. навчального процесу, складання вчителями гімназій 31 грудня 1918 р. присяги ЗУНР; автограф Лева Бачинського.

У 2005 р. під час упорядкування фондів науково-довідкової бібліотеки Держархіву Івано-Франківської обл. було створено “Колекцію інформаційних матеріалів для населення” (ф. 636), яка включає 495 нестандартних документів: плакати, оголошення, афіші, стінні газети тощо за 1875–1944 рр. У цій колекції інформаційні матеріали установ ЗУНР (1918–1919 р.) складають окремий блок. Серед них:

- оголошення УНРади з господарських питань (1918);
- розпорядження Державного секретаріату від 30 листопада 1918 р. про запровадження військово-польових судів і звернення “Громадяни” про збір одягу, взуття для солдатів (1919);
- звернення Начальної команди Української галицької армії (1919);
- відозва повітової УНРади в Станиславові від 1 листопада 1918 р. про встановлення української влади в повіті;
- оголошення про створення для запобігання анархії, голоду й неспокою при повітовій УНРаді в Станиславові тимчасової спільної адміністративної комісії з представників УНРади, Польського повітового комітету, єврейської та німецької національних рад;
- відозва Калуської повітової УНРади “До нашого народу”;
- накази, оголошення Окружних військових команд Станиславова про гідний захист своєї землі, дотримання правопорядку, організацію судочинства в окрузі, уведення в місті особливого стану на час військових дій, проведення медогляду та реєстрацію всіх військових і чоловічого населення в місті, про загальну мобілізацію 22 травня 1919 р. усіх українців від 18 до 50 років;
- оголошення, звернення Окружної військової команди Коломиї;
- накази, розпорядження, оголошення Команди м. Станиславів про введення в обіг гривні, перепис населення та реєстрацію новоприбулих, зміну вивісок на назви українською мовою, покарання за злочини, збір одягу для військовослужбовців, з фінансово-господарських питань;
- розпорядження Команди м. Коломия з питань забезпечення поранених і хворих, дотримання чистоти в місті та в приватних помешканнях;
- оголошення повітової харчової управи та Станиславівського господарського уряду з питань цін на продукти харчування, про видачу карток, продаж хліба, нафти та ін.;
- оголошення повітового шкільного інспекторату “Про реорганізацію шкільництва”;
- оголошення та звернення окремих організацій періоду ЗУНР (ЄСДРП, УСДП, “Молода громада”).

Цей блок уже добре відомий науковцям і громадськості. Зібрані в ньому інформаційні матеріали мають особливу цінність, завдяки візуальному відображенню минулого.

Хоча в Держархіві Івано-Франківської обл. немає окремих фондів органів влади ЗУНР, документи з її історії виявлені в інших фондах і бібліотеці архіву.

Серед них:

“Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки” (1918), який включає “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії” від 13 жовтня 1918 р.;

– закони від 16 і 21 листопада 1918 р. про тимчасову адміністрацію й організацію судової гілки влади та ін.;

– “Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки” (1919), у якому опублікована й “Ухвала Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою” та ін.;

– закон про амністію 1921 р., розроблений урядом ЗУНР в екзилі; звернення Української Національної Ради від 1 листопада 1921 р. до населення Західної України, листівки із закликами до бойкоту польського перепису населення 1921 р.; інформації про діяльність українських урядів в еміграції, колишніх членів Української Національної Ради, Євгена Петрушевича та інших лідерів українських організацій у Польщі й за кордоном; друкований орган уряду ЗУНР “Український прапор”.

У фондах повітових шкільних рад і бібліотеки, як ми вже зазначали вище, є “Вісники Державного Секретаріату освіти й віросповідань” (1919), які містять шкільні закони, розпорядження щодо державної мови, змін у галузі шкільництва, а в “Колекції документів з історії освіти періоду ЗУНР” зберігається інструкція Міністерства народної освіти УНР до закону про управління освітою в Українській Народній Республіці.

В архіві є інформації про перехід у Чехословаччину українських військових формувань; донесення органів поліції та листування про нагляд за колишніми військовослужбовцями УГА, УСС, військовополоненими; список командного складу УГА та її колишніх військовослужбовців – мешканців окремих повітів Станіславівського воєводства; унікальний альбом фотографій видатних українських діячів, вояків УГА, УСС та інших військових формувань, цивільних і військових осіб, звільнених у 1920-х рр. з таборів, у т. ч. Євгена Коновальця, Софії Галечко, Григорія Коссака, Лева Бачинського, Кирила Трильовського, Ярослава Барановського, Дмитра Паліва, Юрія Стефаніка, Матвія Стахова та ін.

Крім цього, у фондах архіву є матеріали про перебування частин Армії УНР у Снятинському повіті, протоколи допитів, списки та фотографії окремих військовослужбовців Армії УНР, листування з питань розслідування діяльності генерал-хорунжого Армії УНР Юрія Тютюнника.

Із цієї буремної доби архів зберігає і матеріали слідства та листування з питань переходу групою осіб на чолі з Нестором Махном польсько-румунського кордону та їхнє інтернування, зокрема лист Нестора Махна від 23 квітня 1922 р.

Переважно документи з досліджуваної тематики зосереджені у ф. 2 “Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства” – найвищого адміністративного органу на території воєводства, який розпочав свою діяльність 1 вересня 1921 р.¹⁷ В основному в науковий обіг уведено документи з опису 1 – громадсько-політичного відділу, але слід мати на увазі, що їх суттєво доповнюють також документи з описів 2, 3, 14.

Документи ф. 2 з історії ЗУНР та українського національно-визвольного руху включають:

– звернення Української Національної Ради від 1 листопада 1921 р. до населення Західної України;

– законопроект українських депутатів сейму про закріплення в конституції Польщі прав автономії для Західної України;

– інтерпеляції депутатів-українців, прокламації, вимоги, заяви українського населення та листування з питань розгляду інтерпеляцій і скарг українського населення на політичний терор, “пацифікацію”, безчинства органів поліції та їхніх каральних загонів (звірства, незаконні арешти, використання зброї тощо), зловживання, бездіяльність службовців та органів влади, порушення і фальсифікації під час проведення виборів та переписів населення, переслідування й незаконні звільнення українців з роботи (особливо в державних установах і школах), політику

полонізації українського шкільництва, заборону діловодства українською мовою в адміністративних закладах, школах і релігійних установах та ін.;

– документи про діяльність українських партій, організацій, товариств (УСРП, УСДП, УНДО, Сельроб, УВО-ОУН, ФНС, УХО, “Просвіта”, “Луг”, “Січ”, “Сокіл”, “Каменярі”, “Відродження”, Союз українок, “Сільський господар”, “Скала”, “Карпати”, Українське педагогічне товариство “Рідна школа”, Український католицький союз та ін.);

– розпорядження, донесення, рапорти, інформації, вказівки командування 5-ї армії, міністерств внутрішніх і закордонних справ Польщі, Станіславівського воєводського управління, повітових старост, органів поліції про боротьбу з українським національно-визвольним рухом, підготовку збройного повстання в Західній Україні в 1921–1922 рр., діяльність українських військових формувань у 1922 р. у Польщі й Чехословаччині, Євгена Петрушевича, колишніх членів Української Національної Ради, УГА (у т. ч. список командного складу), осіб, які перебували в таборах для військовополонених у Чехословаччині, лідерів українських організацій у Польщі, Франції, Румунії, Болгарії, бойкот українським населенням перепису 1921 р. і виборів до сейму й сенату Польщі 1922 р., протести українських організацій і населення проти законопроектів уряду Польщі, спрямованих на колонізацію Західної України, реорганізацію шкіл;

– періодичні огляди Міністерства внутрішніх справ Польщі, місячні й кварталні звіти Львівського, Тернопільського, Станіславівського воєводських управлінь, повітових старост та управлінь поліції про політичну й економічну ситуацію, стан безпеки, діяльність політичних партій, організацій у 1921–1923 рр.;

– листування з командуванням Львівського військового округу, органами поліції з питань розміщення військових частин і польової жандармерії для охорони кордонів і підтримання існуючого ладу в Польщі, використання військових частин під час проведення виборів до сейму й сенату 1922 р., заборони й конфіскації окремих українських видань та ін.

Суттєво доповнюють ф. 2 та загалом блок документів органів польської влади з досліджуваної тематики фонди повітових старост. Ці документи ще потребують детального вивчення і введення в науковий обіг, тому ми зупинимося на них детальніше.

Фонд 8 “Коломийське повітове староство, м. Коломия Коломийського повіту Станіславського воєводства” містить: інформації про антивиборну агітацію та бойкоти переписів населення, кампанію допомоги голодуючому селу, хвилю невдоволення українців запровадженням у початкових школах навчання польською мовою; донесення постерунків поліції, листування з органами влади й поліції з питань боротьби із заворушеннями серед українського населення, нагляду за українцями, яких підозрювали в антидержавних діях, у т. ч. колишніми військовослужбовцями УГА.

Фонд 11 “Печеніжинське повітове староство, м. Печеніжин Печеніжинського повіту Станіславського воєводства” включає: циркуляри, директиви міністерств внутрішніх і військових справ, Галицького намісництва, командування Львівського військового округу, Станіславівського воєводського управління та листування з питань суспільно-політичної ситуації, використання військ для придушення виступів населення, боротьби з українським національно-визвольним рухом, переходу українських військ генералів Кравса й Павленка в Чехословаччину, нагляду за українцями, колишніми військовослужбовцями УГА та інших військових формувань, військовополоненими, проведення призовів до армії; звіти, відомості, інформації, донесення та листування з намісництвом у Львові, воєводським управлінням, адміністративними та поліцейськими органами про політичне становище в повіті, виступи українського населення проти рішення Ради Амбасадорів про приєднання Західної України до Польщі, бойкот виборів до сейму й сенату Польщі, боротьбу українців за викладання в школах рідною мовою; діяльність партій, організацій, товариств, профспілковий і страйковий рух; нагляд за особами, яких підозрювали в антидержавній діяльності; розшуку дезертирів і запобіжних заходів проти дезертирства з польської армії; відомості про українців-політемігрантів, які повернулися із Чехословаччини; списки відомих українських громадських діячів повіту, неблагонадійних осіб, українців призовного віку, які перебували в рядах УГА та інших військових формувань, згодом виїхали за кордон і не повернулися, та ін.

У фонді 567 “Рогатинське повітове староство, м. Рогатин Рогатинського повіту Станіславського воєводства” відклалися: списки військовослужбовців-українців (1919), призовників, у т. ч. українців, які ухилялися або відмовлялися від служби в польській армії (1920–1921); українців-військовополонених (1920).

Фонд 9 “Снятинське повітове староство, м. Снятин Снятинського повіту Станіславського воєводства” включає: циркуляри, директиви, інструкції, вказівки Міністерства внутрішніх справ Польщі, Станіславівського воєводського управління та листування з органами влади й поліції з питань перебування в повіті формувань Армії УНР (1920), державної безпеки, боротьби з українським національно-визвольним рухом, про виступи українського населення за викладання в школах рідною мовою; “Визволення. Місячник вільної української думки за кордоном” (Відень–Прага, 1923); списки мешканців повіту (без дат), українців-військовослужбовців Армії УНР, які проживали в Снятинському повіті (1920).

Фонд 6 “Станіславське повітове староство, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства” зберігає декрети, циркулярні розпорядження, інструкції, повідомлення Міністерства внутрішніх справ, президії Галицького намісництва, Станіславівського воєводського управління, Станіславівського повітового управління, постерунків поліції та листування з питань внутрішньої політики, українського національно-визвольного руху (святкування річниць ЗУНР, ушанування пам’яті померлих, виступів українського населення проти введення в навчальних закладах польської мови викладання, спостереження за українцями-політемігрантами із Чехословаччини, студентами, партійної приналежності вчителів-українців, їхньої діяльності серед шкільної молоді та ін.), ліквідації таборів військовополонених на території Польщі (1921), підготовки й проведення виборів до сейму й сенату Польщі, зокрема про розміщення військових частин у селах повіту для їхнього забезпечення (1922), хід передвиборних кампаній; інформації штабу 5-ї армії про підготовку українцями-політемігрантами в Чехословаччині збройного повстання в Західній Україні; протоколи допитів окремих військовослужбовців армій Австрії й УНР (у т. ч. їхні фотографії); інформації про мітинги, організовані Левом Бачинським з питань економічного й політичного становища Західної України; короткі характеристики українських партій та урядів в еміграції (1922); іменні списки осіб польської національності, які співпрацювали з органами влади ЗУНР.

Фонд 91 “Тлумацьке повітове староство, м. Тлумач Тлумацького повіту Станіславського воєводства” містить циркуляри, директиви Галицького намісництва у Львові, командування контррозвідки Польщі, Станіславівського воєводського управління про вжиття репресивних заходів щодо виступів українського населення під час проведення перепису (1921); розшук підозрюваних у шпигунстві осіб, мігрантів-нелегалів, утікачів з таборів військовополонених та осіб, які ухилялися від виконання військової повинності; нагляд за реемігрантами-українцями, вилучення в населення зброї та забороненої цензурою Польщі літератури; інформації про підготовку українцями збройного повстання в Західній Україні (1921).

В одному з фондів органів місцевого самоврядування, зокрема у ф. 27 “Станіславська міська управа, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславівського воєводства”, у книзі протоколів засідань міської управи м. Станіславів за 1917–1922 рр. є протоколи періоду ЗУНР.

У фондах органів судів, в основному окружних, серед т. зв. групи “політичних справ” також є численні матеріали з історії українського національно-визвольного руху, справи про обвинувачення окремих осіб (у т. ч. видатних українських діячів). Серед них можуть бути названі:

Фонд 230 “Станіславський окружний суд, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства”:

- справи про обвинувачення осіб за антидержавні виступи й агітацію, наругу над державними символами; порушення виборчого законодавства;
- справа про обвинувачення групи осіб у підготовці збройного повстання та створенні українських воєнізованих формувань (1920–1921);
- справа про обвинувачення Степана Бандери, його батька Андрія та ін. за організацію в дні святкування 10-ї річниці ЗУНР мітингів, молебнів, присвячених пам’яті загиблих українських вояків, та і розповсюдження відозв, листівок УВО;

– із конфіскацій виявлено: “Катехизм українця” (Київ, 1917), “Календарик січового базару”; уривки з книги “Похід української армії на Київ”; рукописні тексти “Історії січових стрільців”.

Фонд 90 “Коломийський окружний суд, м. Коломия Коломийського повіту Станіславського воєводства”:

– справи про обвинувачення осіб за антидержавну діяльність, пропаганду й агітацію; організацію та участь в антиурядових демонстраціях, страйках; засудження дій органів влади, поліції; наругу над державними символами; спротив представникам поліції; висловлення невдоволення діями органів влади, судів; антивиборну діяльність, пропаганду (у т. ч. за заклики до бойкоту переписів населення, виборів до сейму й сенату Польщі, заперечення підданства Польщі, виступи проти дій членів виборчих комісій); ухилення від військової служби та ведення агітації проти вступу до лав польської армії;

– справа про обвинувачення групи осіб у розповсюдженні листівок уряду ЗУНР в еміграції;

– обвинувальний висновок прокуратури Коломийського окружного суду в справі про обвинувачення групи осіб у створенні в 1921 р. на Гуцульщині таємного військового загону;

– серед конфіскацій – листівка “З рук до рук! З хати до хати!” (Відень, 1921);

– справа про обвинувачення Максима Шуляка, колишнього члена військового формування Нестора Махна; список осіб, які у квітні 1922 р. разом із Нестором Махном перейшли польсько-румунський кордон.

Суттєвим доповненням до матеріалів з фондів органів влади є документи органів поліції. Зокрема, цілий блок таких джерел містить ф. 68 “Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства”: закон про амністію (1921), матеріали діяльності уряду Є.Петрушевича за кордоном, у т. ч. інформації агентів польської розвідки з Відня; програма святкування четвертої річниці ЗУНР, доповідь секретаря Західноукраїнського товариства Ліги Націй О.Марітчака “Конференція Головної Ради Міжнародної Унії Товариства Ліги Націй в Будапешті” (1922); листівки про бойкот перепису населення; списки українців, які постраждали від польської влади під час проведення перепису населення 1921 р.; матеріали про становище Буковини під румунською окупацією; директивні вказівки Міністерства внутрішніх справ Польщі та листування з органами поліції про встановлення біографічних даних членів і співробітників еміграційного уряду ЗУНР (зокрема, фото працівниці Міністерства закордонних справ Ольги Князь), тимчасову непідсудність реемігрантів, колишніх військовослужбовців УГА з метою розформування армійських підрозділів у Чехословаччині та розслідування їхньої діяльності; листування з Міністерством внутрішніх справ, органами розвідки й поліції з питань підготовки українцями в Чехословаччині збройного повстання, зв'язків з династією Габсбургів, агітації уряду ЗУНР в екзилі за вступ у ряди її армії, розслідування діяльності генерал-хорунжого Армії УНР Ю.Тютюнника, підполковника УГА В.Федоровича-Яцковського та ін.; часопис “Український прапор” – орган уряду ЗУНР (11 і 18 листопада 1922 р., Відень); тижневик “Приятель України” (19 вересня 1922 р., Оттава); листи М.Борисюка, Р.Димінського; іменні списки українців – колишніх військовослужбовців УГА та інших військових формувань.

Фонд 69 “Станіславське повітове управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства” зберігає листування з питань українського національно-визвольного руху, виступів українського населення проти колонізаційної політики польського уряду, діяльності партій та організацій, колишніх військовослужбовців УГА.

У ф. 73 “Надвірнянське повітове управління державної поліції, м. Надвірна Надвірнянського повіту Станіславського воєводства” також є списки українців – колишніх військовослужбовців УГА та інших військових формувань, які проживали в населених пунктах повіту за станом на 1920 р.

У ф. 168 “Постерунок державної поліції в с. Ланчин Надвірнянського повіту Станіславського воєводства” знаходиться список мешканців с. Добротів, Красна, Ланчин, Саджавка – колишніх вояків УГА та інших військових формувань, які повернулися з полону з Італії, Чехословаччини, Польщі.

У ф. 174 “Постерунок державної поліції в с. Яблуниця Надвірнянського повіту Станіславського воєводства” є список жителів села, які повернулися з полону (1920–1921); журнали реєстрації осіб, які переходили польсько-чехословацький кордон (1920–1923).

Отже, Державний архів Івано-Франківської області зберігає чималий масив першоджерел з історії українського національного руху доби ЗУНР у всіх його різноманітних аспектах і проявах. При цьому матеріал колекцій, які за своїм походженням безпосередньо стосуються органів та установ ЗУНР, суттєво доповнюють документи фондів повітових староств, органів судочинства, поліції, освітніх установ тощо. Важливий пласт інформації міститься також у документах, які виходять за межі хронологічних рамок існування ЗУНР (1918–1923 рр.) і відображають збереження історичної пам’яті та її роль у суспільно-політичних процесах міжвоєнного періоду (відзначення річниць проголошення ЗУНР та її злуки з УНР, ушанування полеглих вояків тощо). Уведення всіх цих матеріалів у науковий обіг залишається актуальним завданням історичної науки.

1. Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки / Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ, 2006. – 494 с.; Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР / Володимир Великочий. – Івано-Франківськ, 2003. – 278 с.; Кугутяк М. Українська націонал-демократія. 1918–1939 / Микола Кугутяк. – К.; Івано-Франківськ, 2002. – Т. 1. – 536 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів, 1998. – 488 с.; Монолатій І. Державність, воля, Україна: суспільно-політичний рух і активність населення Коломиї у період Західноукраїнської Народної Республіки / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ, 1999. – 89 с.; його ж. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових стрільців 1914–1918 / Іван Монолатій. – К., 2008. – 88 с. та ін.
2. Прикарпаття: спадщина віків. Пам’ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання / гол. ред. М. Кугутяк. – Львів, 2006. – 568 с.
3. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія / автор ідеї, голов. ред. і кер. авт. кол. М. Кугутяк. – Львів; Івано-Франківськ, 2008. – 524 с.
4. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 : документи і матеріали : у 5 т. / уклад.: О. Ю. Карпенко (відп. ред.), К. П. Мицан. – Івано-Франківськ, 2001–2013.
5. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 2012. – Т. 1. – Кн. 1 (1919–1929). – С. 28.
6. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.) : путівник. – Т. 1 : Фонди періоду до 1939 року / відп. ред. К. Мицан, старш. упоряд. Л. Соловка. – К., 2008.
7. Держархів Івано-Франківської обл. : анов. реєстр описів. – Т. 1 : Фонди періоду до 1939 року [Електронний ресурс] / Укрдержархів, Держархів Івано-Франків. обл.; упоряд.: М. Гілевська, К. Мицан, Л. Соловка (відп. упоряд.); відп. ред. тому І. Гриник. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. – 336 с. – Режим доступу : http://daifo.if.gov.ua/pdf/annotated_register.pdf.
8. Частково документи УГА зберігаються також у ЦДІАЛ України у фонді “Начальна інтендатура Української Галицької Армії” (Див.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів; К., 2001. – С. 94).
9. Дет. про реорганізації див.: Енциклопедія українознавства. Перевид. в Україні. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1743–1744; Т. 9. – С. 3343–3347; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / кер. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 194–204; Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В. Солдатенко, Б. Савчук. – К., 2004. – С. 33, 113.
10. Місяця дислокації.
11. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 600, оп. 1, спр. 1, арк. 1–1зв., 4, 6 зв., 10–10 зв.
12. Енциклопедія історії України : у 5 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К., 2003. – Т. 1 : А–В. – С. 123–124; Енциклопедія українознавства. Перевид. в Україні. – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 59–60; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / кер. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 194–204; Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – С. 453.
13. Фонд “Державний секретаріат освіти і віросповідань Західних Областей УНР, м. Станіслав” зберігається в ЦДІАЛ України (Див.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів; К., 2001 – С. 171).
14. Див.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / кер. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 137, 166, 168, 217, 247; Енциклопедія українознавства. Перевид. в Україні. – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 502.

15. Повітові шкільні ради були організовані ще в період ЗУНР у лютому 1919 р. розпорядженням Державного секретаріату освіти й віросповідань, але урядом Польщі в 1921 р. було видане окреме розпорядження про перейменування окружних шкільних рад, які діяли в австрійський період, на повітові (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 16. – Treść 93. – S. 222–226; Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Репринтне відтворення видання 1949 року. – К., 1995. – Т. 3. – С. 934).
16. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 114–116, 122, 125, 132–133.
17. Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1920. – № 117. – 23 grudnia. – Treść 768. – S. 2064–2066; Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1921. – № 46. – 23 czerwca. – Treść 282. – S. 680–681.

В статье рассматриваются основные виды источников по истории Западно-Украинской Народной Республики, которые хранятся в Государственном архиве Ивано-Франковской области. Авторы констатируют, что документы архива освещают историю украинского национального движения периода ЗУНР во всех его разнообразных аспектах и проявлениях. Материал коллекций, которые происходят непосредственно из органов и учреждений ЗУНР, существенно дополняется документами фондов повтовых староств, органов суда, полиции, образовательных учреждений и др. Важный пласт информации содержится в документах, которые выходят за пределы хронологических рамок существования ЗУНР (1918–1923 гг.) и отображают сохранение исторической памяти о событиях освободительной борьбы, а также её роль в общественно-политических процессах в Галиции межвоенного времени.

Ключевые слова: ЗУНР, источники, Государственный архив Ивано-Франковской области.

The article reviews the main types of sources on the history of the West Ukrainian People's Republic, which are stored in the State Archives of Ivano-Frankivsk region. The authors conclude that the archive documents display the history of the Ukrainian national movement at the time of ZUNR in all its various aspects and manifestations. The collections' materials that come directly from the organs and institutions of ZUNR substantially complement the documents of the funds of the county administrations, judicial authorities, police, educational institutions and others. An important layer of information is also contained in the documents that go beyond the times of ZUNR (1918–1923) and reflect the preservation of historical memory of the liberation struggle events and its role in the socio-political processes in Galicia in the interwar period.

Keywords: ZUNR, historical sources, State Archives of Ivano-Frankivsk region.

УДК 94(477) : (031)

Степан БОРЧУК

УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА ТРАДИЦІЯ ХХ ст.: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Як відомо, енциклопедія – це наукове або науково-популярне видання, яке містить найважливішу інформацію з усіх (універсальна) або окремих (галузева енциклопедія) ділянок людського знання та практичної діяльності. Енциклопедія відображає рівень розвитку науки й культури, світобачення епохи, певної держави. Подається короткий огляд становлення енциклопедистики на теренах України в різний період існування української державності. Характеризуються типи й види енциклопедичних видань, їхній зміст й історична достовірність. Описується розвиток радянської енциклопедистики на території України, подаються її особливості та достовірність зібраного матеріалу. Розповідається про порядок підготовки видання “УРЕ”, особливості цієї енциклопедії, а також період Другої світової війни й еміграційний етап розвитку енциклопедії.

Ключові слова: енциклопедія, Українська радянська енциклопедія, словник, еміграція, міжвоєнний період.